

Ընթերցողք անշուշտ առիթ ունեցած են ուրիշ տեղ Դրանսիլուանիոյ Հայոց, շարքայի կամ տօնավաճառի վրաններուն վրայ կարդալու: — Ինչպէս որ յայտնապէս կ'երեւայ, մասնաւոր արտօնութիւն մըն էր, տօնավաճառներու ատեն, առեւտրոյ վրաններ կանգնել ու անոնց մէջ ներեալ առեւտրոյ նիւթերը ծախել: Այս բանս ընելու, ամէն ազգ ու ամէն մէկ մասնաւոր մարդ իրաւունք չունէր:

Աբաֆի Ա. և Աբաֆի Բ. Դրանսիլուանիոյ իշխաններուն, ինչպէս նաև կարօլոս Զ. կայսեր ու Մարիամ Թերեզիայ կայսրուհոյն արտօնութեանց կոնպակներուն հետևութեամբ. հրաման սրտեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայոց, որ տէրութեան օր և է կողմն ազատութեամբ առուստուր կարենան ընել: Վրան անունը՝ թէպէտ չի յիշուիր այն արտօնութեանց պատճեններուն մէջ. սակայն կ'ենթադրուի, որ ծախուելու ապրանքը տեղ մը պիտ'որ գետեղուէր, հովէ, անձրեւէ, ձիւնէ և այլն պահպանելու համար: Աս բանս, երկրին ընդհանուր սովորութիւնն էր եղած:

Շարայարելի

Ա. Փիփաս.

ԻԾԽԱՆԱՑ ԿՂԶԻՔ

(Տես յ' էջ 273)

— 200 —

ՌՈՍՄԱՆՈՍ Դիողինեսէն առաջ, որով այնչափ համբաւաւոր եղաւ Այլալեբիլութեան վանքը՝ ուրիշ երեսելի անձինք ալ հոս բանտուած են:

Միքայէլ Ռանկապէին հրաժարուամբ և Լեոն Հայկազոնի կայսրութեան յափշտակումը պատմեցինք: Այս վերջինս թէպէտ գէշ սկսաւ իր կայսրութիւնը, բայց մեծ կայսեր յատկութիւններ ցըցուց: Պուկարներուն յաղթեց, որոնց յարձակումները վերջին կայսերք չէին կրցած արգիլել, և օրք երկու անգամ իւր գահակալութեան պտեն եկեր էին մինչև Բիւզանդիոնի դուռը: Վերջապէս խաղաղութեան պայմաններ կնքեց անոնց հետ, որ իր մահուընէն վախճան տարի վերջն ալ դեռ կը տուէր: Միայն այս գործոց համար՝ Լեոնի կայսրութեան ժամանակն՝ որ թէպէտ շատ քիչ տևեց, Բիւզանդիոյ պատմութեան մէջ արժանի է յիշատակութեան: Դժբաղդարար իր կործութեան և քաջութեան հետ՝ Լեոն ունէր նենգութիւն, տգիտութիւն, և վերջին աստիճանի աւելորդապաշտութիւն: Իւր խոստմանց հակառակ՝ մեծ պնդութեամբ

պատկերամարտից կողմը անցաւ։ Քիչ կայսերը այսպէս սաստիկ հալածած են պատկերաց յարգութիւնը։ Պատկերները յարգողաց զէմ՝ սաստիկ խստութեամբ և բարբարոսաբար կը վարուէր։ Նիկեփորոս պատրիարքը աքսորեց և անոր տեղ գրաւ հերձուածող Գասիպեաբար։

Առանց Լևոնի կայսրութեան ժամանակին վերայ խօսքն երկնցնելու, Լեւոնի վերջին ժամանակներուն կ'անցնիմ, որ միայն այս պատմութեան մէջ հարկաւոր է մեզի։ Միջայէլ թշուառն կամ Ամորիոնցին որ աննշան ցեղէ փռիւզացի մըն էր, և պալատական զօրաց խումբին մէջ, Նիկեփոր Լոգոս թէաւր մասնեց, ինչպէս տեսանք 'ի շնորհս Միջայէլ Ռանկապէին, զայս ալ 'ի շնորհս Լևոնի մասնաւոր էր։ Բնականապէս այս իւր վերջին ախրոյն ալ նոյն բանը պիտի ընէր։ Այս անգամ՝ քիչ մնաց իրեն շատ սուղի պիտի նստէր իր նենգութիւնը։

Դաւաճանութիւնը յայտնուելով, որչափ որ ալ կայսրը գութ ունէր վրան, դատապարտուեցաւ որ 'նիդակ մը մարմնոյն մէկ կողմէն միւսն խոթուի, և ողջ ողջ այրուի պայտին բաղտնեաց փռան մէջ։

Միջայէլին կողմնակից պատմագիրը կը հաստատեն թէ այս դատապարտութեան պատճառն էր, վասն զի շատ անգամ Միջայէլ կը յանդիմանէր զկայսրն անոր պատկերամարտութեանը և իւր իսկ կնոյն հետ Լևոնին անպատշաճ մարմնացը համար։ Այս բանս հանդիպեցաւ զեկանմբեր ամսուն, 819 ին, Լևոն վեց տարիէ աւելի էր որ կը թագաւորէր։ Քրիստոսի ծննդեան խթման զիշերը որոշուած էին վճռոյն կատարումն։ արդէն զահիճները խեղճ բանտարկեալը մեռցնելու կը տանէին, երբոր թէոգոսիա կայսրուհին, որ կը տեսնուի թէ Միջայէլի վերայ գութ ունէր, շատ աղաչեց կայսեր, որ ատանկ սուրբ օրը չպղծէ այնպիսի սպանմամբ, և Լեւոն ակամայ յանձն առաւ ուրիշ օրուան մը ձգելու վճռոյն կատարումն։

Սեւ նախազգացումներ զինքը կը տանջէին։ Երկրորդ գիշերը չկրնայով քնանալ, և գէշ գուշակութիւններով միտքը նախապաշարուած, ուզեց ապահով ըլլալ թէ ի'նչպէս իւր բանտարկեալը պահպանուած է, և այն սենեակը զնաց ուր որ զՄիջայէլ բանտած էին։ Շատ զարմացաւ երբ տեսաւ զանիկայ, որ հանգիստ կը քնանար իւր պահապանին քով, որն որ իւր անկողինը իրեն առած էր։ Ոչ մին և ոչ միւսը արթնցան, և Լևոն քաշուեցաւ կատաղութեամբ։ Թէոգոսիոս վինակիրն, Միջայէլին կողմնակիցը՝ որ չէր ուզած բաժնուիլ իրմէն, պատկած էր մութ անկիւն մը։ Մտադրութեամբ դիտեց կայսեր կատաղի շարժումները, և քնացողները արթնցուն։ Միջայէլ որ իւր սպանութեան քանի մը օր ետ մնալուն վրայ քիչ մը յոյս առած էր, նորէն յուսահատութեան մէջ ինկաւ։ Այս վերջին տաղնապին մէջ ուզեց վերջին ջանք մը ընել, որ հրաշքով յաջողեցաւ։ Առաւօտուան զէմ, կայսեր խաւրեց թէոգոսիոսը, աղաչելով որ իրեն հրաման տայ իւր սովորական խոստովանահայրը տեսնելու։ Այս բարեպաշտ փափաքն լսելով, Լևոն ապահովեցած անանկ մարդու մը վրայ, որ մեռնելու մօտ կը կարծէր ինքզինքը, թոյլ տուաւ թէոգոսիոսի

որ կարենայ պալատէն ելլել և քահանայն բնտուել։ Իսկ Թէոքրիոս բնդհակաս ուսկն վազեց Միքայէլ Թուլատին հին կողմնակիցներուն, որք իւր զաւանձա նութեանը մասնակից եղած էին, և սպառնացաւ անոնց Միքայէլի կողմս նէ, որ եթէ զինքը չազատեն՝ զիրենք կը մատնէ։ Այս սպառնալիքը զաւանանաց միտքը ձգեց ճարտար հնարք մը։

Ամէն առտու ժամը չորսին տոնենները, պալատին եկեղեցւոյն երգիչները և դպիրներն, որ պալատին մէջ չէին բնակեր, սովորութիւն ունէին Եփեսէի ըստած գուռը ժողովուիլ, ոսկից Փարի Աստուածածնայ եկեղեցւոյն մէջ կը մտցուէր։ Նոյն այն եկեղեցին՝ ուր որ Միքայէլ Ռանկապէ ապաւինած էր, և այն ժամանակները կայսեր առանձին մաստուն եղած էր։

Երբոր այս բազմութիւ հիւրերը ժողովուեցան՝ մասուռը մտան և առաւօտեան ժամը սկսան, Եպսեբք, նոյն իսկ քիչ ջերմեանով եղողներն ալ, կ'ըսէ լըս պոյ, կը ջանային չպակօխլ այս առաւօտեան ժամասացութենէն, երբ Կոստանդնուպոլիս կը զանուէին։ Շատերը իրենց զբօսանք մըն ալ կը սեպէին, անոնցմէ մէկն էր նաև Լևոն. որ անուշ ձայն ունենալուն կը պարծէր։ Վասն զի բարձր ձայն ունէր, և քիչ անգամ կը պակսէր այդ առաւօտեան արարողութենէն, որն որ մեր ժամանակին իշխանաց շատ ձանձրանալի կու գայ։ Տղայական զուարթութիւն մը կը զգար ստեղծ սաղմոսներն, անլիբընանալի շաւրակները սկսելու, և ամանակներն զարնելու փայտն ձեռքը կ'առաջնորդէր դասի երգերուն։ Մենդեան երկրորդ օրը Լևոն ամէն անգամսան պէս ճըլտիւ եկեղեցի ինջաւ. օգը շատ ցուրտ էր, հիւսիսային հովը ստտտիկ կը փչէր Ռումէլիի բաց գաշտերուն վրայէն, և պալատին երկայն սրահներուն մէջ և սառած կամարներուն տակ բուռն մրրիկ կը հանէր։ Գիշերը մութ էր և հաղիւ մոմերուն լոյսը քիչ մը կը լուսաւորէր։ Լևոն մատուռը մտաւ, ուր արդէն դպիրներն ժողովուած էին, իւր աթոռը ելաւ, և պատարաստեցաւ սկսելու նշանը տալ։

Բալոր ներկայք, կայսրն ալ, ցրտի պատճառաւ գլուխին խոշոր կնիզով մը ունէին, որ երեսներն կը ծածկէր և զիւրութեամբ մարդ կրնար խաբուիլ։ Լևոն աշխուժով մը այն օրուան սաղմոսն սկսաւ, յանկաթ շփոթութիւն մը ելաւ ժողովուրդեան մէջ, ձայները բարձրացան, զէնքերը վերարկուներու տակէն դուրս ելան, խռովութիւն մը սկսաւ և դպիրներն վախերնէն փախան։ Միքայէլին կողմնակից դաւաճաններն էին, որ վերարկուին և կնիզոյին տակ ծածկուած, զէնքերնին զգեստներուն տակ, քահանայից հետ խառն եկեղեցի մտած էին, անտարակոյս քահանայիցմէ ոմանք ալ վատարկած բլլալու էին։

Առաջ սխալելով աւագ քահանային վրայ յարձրեցան. ծերունին իւր խոշոր կնիզով վար առնելով ցըցոց իր կունտ գլուխը։ Մարդասպանները ձգեցին զինքը և Լևոնին ետեւէն ինկան։ Առաջի շփոթութեան մէջ Լևոն ուզեր էր փախլիլ, բայց ժողովուրդեան դրան մէջ խառնուելով և դաւաճանաց դռները բռնած ըլլալնան պատճառաւ՝ չկրցաւ դուրս ելլել, և գնաց խորանին ետեւը կզկրած պահուրտեցաւ։ Սոսկալի և անաւոր կոխ մը սկսաւ. բոլորովին

մութը կոխեց, կտրիթեղները ամենքն ալ մարած էին: Բոլոր քահանայք և եկեղեցին զանազան իշխանները փախան, պողալով կանչաւորտելով, միայն զաւանանաց խումբը մնացած էր որ իրենց որսին վրայ յարձակեցան: Կայսրը կարճահասակ էր, բայց արագաշարժ և ուժով. խորանին տակը մտած, սաքով և ձեռքով ինք զինքը կը պաշտպանէր. սկիզբօ՞ւ պղնձէ մեծ խաչ մը ձեռքը պռած էր, անով ինքզինքը կը պաշտպանէր հարուածներուն դէմ: Վերջապէս հոգնած, ուժէ ընկած, տեսաւ հակայի մը պէտ մարդ մը, այսինքն Կոստանդնուպոլսեցի Գրամբոնիտաց ընտանիքէն մէկը, որ վերջին հարուածը իրեն պիտի իջեցնէր. ներողութիւն պողաց. — հիմայ ներողութեան ժամը չէ, կանչեց միւսը, այլ վրէժխորութեան. վերջը ծանր սուրը ինչաւ, և մէկ հարուածով մը խաչին թեւ և կայսեր ուսը մէկտեղ տարաւ: Լեռն ինկաւ խոր դալով, զաւանանները գլուխը կտրեցին, մարմինը կտոր կտոր ըրին: Նիկեա փորոս աքտորեալ պատրիարքը, այս բանս լսելով, հառաչեց. « Յունական եկեղեցին անգութ թշնամիէ մը ազատեցաւ, բայց կայսրութիւնը հարկաւոր մարդ մը կորսնցուց »:

Գաւաճանները Սուրբ Պալատին մէջը յարձրկեցան որ տակն ու վրայ եղած էր. Թշուառին բանտը վազեցին և առանց իսկ շղթաները կտրելու՝ կայսերական զահին մեծ սրահը տարին, ուր անմիջապէս կայսր հրատարակեցին զինքն: Գահուն վրայ նստած իշխանաւորաց յարգանքն ընդունելու ատեն՝ շղթաները մտնող մը կտարեցին, որուն բանալիքը վերջը Լեռնի զգեստուց մէջ գտնուեցաւ: Ժողովուրդը և զինուորները անտարբեր կեցան յեղափոխութեան մէջ, և քանի մը ժամ վերջը, պտտկերամարտ պատրիարքը թէոտորոս Գասիղէրաս, մայր եկեղեցւոյ մէջ, բոլոր ժողովուրդեան առջև՝ կայսերական թագը դրաւ Միքայէլի, որ առջի օրը դատապարտեալ էր գլխատուելու:

Իսկ Թէոփոսիա կայսրուհին՝ նոյնն՝ զոր երբեմն Պրոկոպիա արհամարհած էր, և որ իւր աղաչանքովն ուշացունելով Միքայէլ Թշուառին գլխատումն, պատճառն եղեր էր այս չարեաց, զոգալով կը սպասէր իւր չորս աղոցը հետ բաղդախնդրոյն հրամանաց. տղաքն էին, Սմբատ՝ որ կայսրութեան զործոց մէջ մտած էր Կոստանդին անունով, Բարսեղ, Գրիգոր և Թէոփոս: Միքայէլ անգիմացաւ տաքերախտութեամբ՝ և դատապարտեց խեղճները աքտորել Բոդլի կղզւոյն մէջ: Մայրը և տղաքները նաւակին մէջ նետեցին, և անռելի բեռ մ'ալ զրին նաւակին մէջ, կաշիէ տոպրակ մը, ոսկից արիւն կը վազէր, սքռն մէջ զրեր էին Լեռնին կտոր կտոր եղած դիակը: Նաակը շիտակ թշուառ կղզին ուղեւորեցաւ: Այն մարդուն մարմինը, որուն այնչափ անգամ հարկաւոր մարդիկ երկրպագութիւն ըրած էին, երբ ոսկիով և գորարներով զարդարած զահուն վրայ էր, այն վանքին պարտէզին մէջ թաղեցին, զոր Ռամանոս Գիողինէս նորուցեց, և ետքն ալ իր խեղճ մահուամբ աւանանի եղաւ: Իսկ Թէոփոսիային մազերը կպեցին և խցիկի մը մէջ փակեցին, և եղաւ երկնից քաղաքացի մը, հրեշտակաց հազարանները հագած, ինչպէս որ կ'ըսեն ժամանակագիրքը, իրենց ոտիորական եղած զբարանութեամբն:

իսկ երիտասարդ իշխաններուն՝ Միքայել հրամայեց այն անագորոյն կըր-
ճատումն, որ ողջ ողջ մեռնիլ մըն էր, և արևելեան պատմութեան գրեթէ ամէն
երեսին մէջ կը յիշուի, Ասիոյ հին և գրեթէ առասպելախառն արքունիքնե-
րէն, մինչև Բիւզանդիոյ վերջին կայսերաց ժամանակ։ Խեղճերը ցաւն պո-
ռալով կանչուըտելով ներքինացան։ Կրտսերագոյնը Թէոդոս չկրցաւ այս
սարսափելի ցաւուն դիմանալ, քիչ ատենէն մեռաւ։ միւս երեքը կրօնաւոր
եղան նոր անուններով։ Յոյն ժամանակագիրը կ'աւելցընեն որ ձգեցին պատ-
կերամտութիւնը և խաբերայ աշխարհքէն քաշուելով ապրեցան։

Միքայել իրենց պզտիկ հասոյթ մը կապեց, իրենց հօրմէն յափշտակած
հարստութենէն և ծառայներէն մէկ քանին թողուց քովերին։ Չգիտցուի
թէ մինչև իրենց մեռնիլը Բիւզանդիոյ վանքը կեցան թէ ոչ։

Անկարելի բան է համբել, թէ որչափ երևելի մարդիկ զո՞ր երթալով՝
այս կղզին անուանի ըրած են։ միայն մէկ հատ մ'ալ կը յիշենք, տրուս
դժբաղդութիւնը աւելի ցաւալի եղած է։ Այն է անուանին վարդան որ Թուրք
ըստած է։

Շարայարեղի

ՇԻԳԱԿՕՅԻ ՄԵԾ ՑՈՒՑԱՎԱՆԴԵՍՆ

Ի ՄԱՅԻՍԻ 1

(Տես յ'էջ 291)

ԱՅՍՈՐ Ամերիկայի պատմութեան յոյժ մեծ օրերէն մին է։ Քոլում-
պեան ցուցահանդէսն որ յամաց հետէ ողջոյն քաղաքակիրթ աշխարհի խորհրդ-
դածութեանց առարկայն եղած էր՝ իւր գուններն բացաւ բոլոր ազգաց առջև։
Շիգալիս աշխարհի պատմութեան մէջ նոր միջնադէպ մը աւելցուց իւր այս
մեծագործութեամբ։ Երբ այսօրն անցեալ ըլլայ, պատահիք զառամին, եւ
մանկունք ծերանան, ապագայի մարդկութիւնն իւր յայնժամու մեծագոյն յա-
ռաջիմութեամբ և զարգացմամբ՝ չպիտի թերանայ՝ երախտապարտ լինել
ներկայի մարդկութեան, վասն այս հսկայ ձեռնարկութեան, իմա Համաշխար-
հային հանդիսին, որոյ ի շնորհս ազգերն լաւագոյն զիրար պիտի ճանաչեն,
անհատք ի բարձր եւս վախճան եւ զարգացում պիտի նկրտին։ Մէկ նշա-
նակութեամբ Մայիս 1ըն 1893ի՝ մայր պիտի ըլլայ ապագայի բարձր նպա-
տակաց եւ գործոց։

« Սպիտակ քաղաքն » որպէս կը կոչեն շէքսըն-փարքի այն մասը՝ ուր
կառուցուած են մեծ ու փոքր շէնքեր, առաւել քան 600 000 անձանց այցելա-
վայրն եղաւ այսօր։ Համաշխարհային ցուցահանդէսն կրկնակի հետաքրքրական